

HERALDYKA MIEJSKA

Powstanie herbów miejskich wiązało się z nadaniem praw miejskich konkretnej osadzie. Gdy właścicielem – zasadźcą był książę przyszłe miasto najczęściej otrzymywało herb, nawiązujący do godła władcy, gdy lokował je rycerz, wtedy w herbie miejskim odzwierciedlenie znajdowało godło właściciela. Przykładowo: herb Bnina, dawniej własności Łodziów, wyobrażał znak tego rodu z kluczem (Piotrowym?), gdyż lokował je biskup poznański Andrzej z Bnina; Chodzież – własność rodziny Potulickich, miało godło podobne do herbu Grzymała; Godło Nałęczów widniało w herbie Łekna, które wcześniej było własnością Pałuków, a od 1548 r. należało do Nałęczów – mimo to pod tym znakiem rodowym zachował się Topór (odmienne godło Pałuków); Łopienno miało w herbie Korabia, Margonin - Grzymałę, Murowana Goślina – Doliwę trzymaną przez anioła; Ostroróg – Nałęcz (dawniej posiadłość Nałęczów); Radolin – Leszczyca, Rydzyna – Wierzbę; Września – Poraja. To tylko nieliczne przykłady z Wielkopolski [Adamczewski M., *Heraldyka miast wielkopolskich do schyłku XVIII wieku*, Warszawa 2000. Gumowski M., *Pieczęcie i herby miast wielkopolskich*, Poznań 1932, passim; tenże, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960].

Podobnie zasady tworzenia herbów miejskich kształtowały się na terenie Kujaw, Małopolski i innych ziem Królestwa Polskiego. Przynajmniej w średniowieczu ściśle przestrzegano zasady, aby w herbie lokowanego miasta znalazło się rodowe godło właściciela, bądź jego elementy. Był to jeden z komponentów herbów miejskich; w rzeczywistości było ich jednak więcej.

Niektóre z elementów herbu miejskiego wskazywały na stanowe pochodzenie właściciela lub lokatora, szczególnie odnosi się to do herbów miast, których założycielami lub właścicielami byli duchowni. Powyżej wspomniano o herbie Bnina, założonego przez biskupa poznańskiego Andrzeja z Bnina. Podobnie było z Kamienną kołą Pniew, w której herbie odnajdujemy Nałęcz z kluczem, co wskazuje, że

założycielem miasta była osoba duchowna (klucz Piotrowy lub klucz jako symbol miasta?).

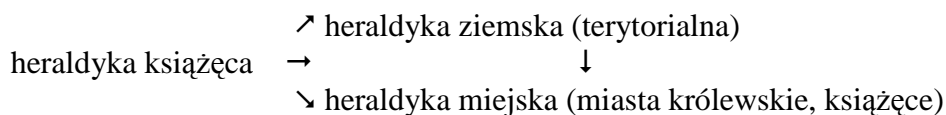
Wyjaśnienia wymaga związek pomiędzy heraldyką miejską a terytorialną (ziemską). Główne relacje jakie zachodzą pomiędzy herbami ziem krakowskiej i poznańskiej a herbami ich stolic. Pieczęć wójtowska miasta Krakowa z lat 1303-1314 przedstawia w polu elementy architektury miejskiej, świętych Wacława (patron katedry krakowskiej) i Stanisława oraz herby kujawski i Orła Białego, pozbawionego (?) korony [Andrulewicz H., *Geneza Orła Białego*, s. 8 i przyp. 44 (tu starsza literatura)]. Dostrzega zasadniczy związek pomiędzy wyobrażeniem napieczętnym tego tłoka sigillacyjnego a herbem miasta Krakowa [Tamże, s. 8, 9]. Wyobrażenie Orła Białego nawiązuje do księcia Bolesława Wstydlwego, który w 1257 r. nadał miastu prawa. Najstarsza, wspomniana już pieczęć wójtowska Krakowa powstała – jak się przyjmuje – po śmierci Bolesława Wstydlwego, za rządów Leszka Czarnego w Krakowie. Prawdopodobnie więc, miasto samo, lub w myśl intencji panującego w nim wówczas księcia, postanowiło umieścić w swojej pieczęci herb tego, kto nadał mu prawa miejskie. Orzeł użyty już pośmiertnie, obok figur świętych Wacława i Stanisława, nosił – naszym zdaniem – tak jak i one charakter personalno-memoratywny. Dwa herby boczne natomiast przez tematyczne nawiązanie do herbu osoby panującego, wyrażały na zewnątrz stołeczny charakter książecego miasta. Jest chyba przy tym oczywiste, że owe herby kujawskie były godłami księcia kujawskiego, a nie terytorium kujawskiego, tak więc miały podobną, jak herb Bolesława, wartość godeł osobistych. Niewykluczone, że herb kujawski pochodzić może dopiero z czasów, gdy księciem małopolski był Władysław Łokietek, tj. z końca XIII w. Nie jest jednak możliwe, aby omawiana pieczęć wójtowska pochodziła z czasów Przemysła II, księcia wielkopolskiego, tytułującego się również władcą krakowskim (1290 r.). Z czasem, najprawdopodobniej, już po koronacji Władysława Łokietka w Krakowie w 1320 r. herb Orzeł Biały z pieczęci wójtowskiej został wzbogacony o koronę królewską, a plastyczny temat wspomnianej pieczęci, stał się motywem do ustalenia herbu miasta, a następnie – co nie wykluczone – także ziemi krakowskiej. Podobną genezę mógł mieć herb ziemi poznańskiej, którego motyw heraldyczny był wzorowany

Polonia Maior - fontes

na herbie jej stołecznego grodu. Heraldyka miejska była jednym z ogniw pośrednich w rozwoju heraldyki terytorialnej, co zauważa się w trakcie studiów nad herbami miast będących własnością książęcą, następnie królewską – np.: Kraków, Poznań, Kalisz, Brześć Kujawski, czy też Płock.

Interesujące są przykłady herbów Krakowa, Poznania i Brześcia Kujawskiego, w których występują integralnie obok siebie trzy elementy konstruuje godło w tarczy: heraldyczny, architektoniczny i ikonograficzny. Orzeł w herbie Poznania symbolizuje, że jego założycielem był członek dynastii piastowskiej (Przemysław I w 1253 r.), mury miejskie świadczą o municypalnym charakterze osady (miasto), a dwaj święci to Piotr i Paweł, identyfikowani przez dwa skrzyżowane klucze (symbol św. Piotra) i miecz (św. Paweł), patroni kościoła poznańskiego [Haisig M., *Pieczęć i herb miasta Poznania* (w:) *X wieków Poznania*, t. I, Poznań, s. 322-329]

Zależność pomiędzy heraldyką miejską a innymi działami heraldyki średniowiecznej można ująć w poniższy schemat.

Powyższa zależność dotyczy, co już podkreślono, nie wszystkich, lecz wyłącznie dawnych miast stołecznych, rezydencjonalnych grodów książęcych. Możemy się tu powołać na przykład herbu Gniezna, którego geneza nie jest jasna, ani też nie znamy dokładnej daty lokacji miasta, które ze Wzgórza Lecha przeniesiono, najprawdopodobniej w początkach XIII w., na Wzgórze Panieńskie.

Duża grupa herbów miast stanowiących własność prywatną, kształtowała się pod wpływem heraldyki rycerskiej. Są też znane herby mówiące, nawiązujące do nazwy miasta (np. Konin, Wronki). Niekiedy wokół herbów narastały legendy heraldyczne, jak i legendy znajdowały w herbach miejskich swoistą ilustrację. Takim przykładem może być herb Pobiedzisk koło Poznania, przedstawiający w tarczy dzielonej pionowo w polu prawym czerwonym białego ukoronowanego orła, zaś w lewym srebrnym kłęczącego

zakonnika w niebieskim habicie. Herb ten nawiązuje do legendy o Kazimierzu Odnowicielu (*Mnichu*), związanej także z Pobiedziskami.

Heraldyka miejska w Polsce nie doczekała się wyczerpującego opracowania. Większość prac to raczej zbiory źródeł, niż dobre – z naukowego punktu widzenia – ich omówienia [Gumowski M., *Herby miast polskich*, passim]. Jednak w ostatnich latach pojawiły się interesujące prace, które bardziej krytycznie analizują dzieje herbów miejskich. Szczególnie odzwierciedla się to w – uznanej za najcenniejszą pracę (nagroda Adama Heymowskiego) – *Heraldyce miast Wielkopolski*, M. Adamczewskiego. Autor jednak jakby nie dostrzegł istotnego związku pomiędzy pieczęcią, jako narzędziem władzy a herbem i analizował niekiedy przekazy ikonograficzne (odciski lub odlewy, bądź rysunki) w oderwaniu od jej prawnych właściwości, co spowodowało wprowadzenie do tej skądinąd wartościowej pracy wielu niejasności (np. herby miast arcybiskupich: Grocholice, Turek, Uniejów) [Adamczewski M., *Heraldyka miast wielkopolskich*, passim. Wydaje się, że z tego powodu pieczęcie wójtowskie uznał za pieczęcie miast Uniejowa, Turku]. Niemożliwość opanowania podstawy źródłowej przez jednego autora to drugi, odczuwalny mankament tej publikacji. Wreszcie trzeba wyraźnie podkreślić, że bez dobrej znajomości przeszłości miasta i całej pozostałości archiwalnej trudno o syntezę dziejów jego znaku herbowego.

Najpełniejszymi zbiorami są dwa dzieła M. Gumowskiego i W. Wittyga [Wittyg W., *Pieczęcie miast dawnej Polski*, z. I - III, Kraków 1905 n. (doprowadzone tylko do hasła „Kozienice”). M. Gumowski dokładnie opracował herby miast wielkopolskich, małopolskich, województwa warszawskiego (w granicach sprzed 1939 r.), lubelskich. Istnieją liczne monografie herbów poszczególnych miast, z których wyróżniają się studia nad heraldyką miejską Poznania, Kalisza, Wrocławia, Łodzi [Gumowski M., *Herby miast województwa warszawskiego*, Warszawa 1938, nadb. z Mies. Herald. 15(1936)

-17(1938); Gumowski M., *Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego*, Lublin 1959; Haisig M., *Sfragistyka Kalisza (w:) XVIII wieków Kalisza*, t. I, Poznań 1960, s. 207-241; Haisig M., *Herb miasta Wrocławia. Jego symbolika i geneza*, Nauka

i Sztuka 4(1948), z. 8, s. 153-168; tenże, *Emblemat „W” w heraldyce miejskiej Wrocławia*, Archeion 73(1982), s. 77 n.; Raciborski J., Godło i pieczęcie Łodzi, Roczn. Łódzki 3 (1933), s. 18 n.]. Pomniejszą wartość przedstawiają prace o herbie miast ziemi wieluńskiej, Zielonej Góry [Olejnik T., *Pieczęcie i herby miast ziemi wieluńskiej*, Łódź 1971 = Wieluńska Biblioteka Regionalna, nr 4; Korcz W., *Herby Zielonej Góry*, Roczn. Lubuski 2(1960), s. 293 n.].

Podjęte nie tak dawno badania nad herbami obecnego województwa płockiego (Płock, Sierpc) i Warszawy będące efektem wnikliwych studiów prowadzonych przez S. K. Kuczyńskiego ukazały spore możliwości tego działu heraldyki i to nie tylko źródłowe ale i wzbogacenia metod poznania naukowego [Kuczyński S. K., *Herby Warszawy*, Warszawa 1977; tenże, *Pieczęcie i herb Płocka oraz województwa płockiego*, Płock 1979; tenże, *Pieczęcie i herb Sierpca*, Sierpc 1981; tenże, *Pieczęcie i herb miasta Łęczycy oraz ziemi łeczyckiej*, Łęczycza 1984.].

Lit.: Adamczewski M., *Funkcje użytkowe herbu miejskiego do końca XVIII wieku*, Roczn. Pol. Tow. Herald. IV (XV), 1999, s. 67-99;

Antoniewicz M., *Herby miast województwa częstochowskiego*, Częstochowa 1984 [zob. rec.: Kuczyński S. K. (w:) *Studia Źródłozn.*]

Grodecki R., *Nieznane pieczęcie Krakowa*, Wiadom. Numizm.-Archeolog. 4(1912).

Gumowski M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.

Gumowski M., *Herby miast województwa warszawskiego*, Warszawa 1938, odb. z Mies. Herald. 15-17(1936-1938).

Gumowski M., *Pieczęcie i herby miast wielkopolskich*, Poznań 1932.

Haisig M., *Emblemat „W” w heraldyce miejskiej Wrocławia*, Archeion 73(1982), s. 77-80.

Haisig M., *Herb miasta Wrocławia - jego symbolika i geneza*, Nauka i sztuka 4(1948), t. VIII, s. 153-168.

Haisig M., *Pieczęć i herb miasta Poznania* (w:) *X wieków Poznania*, t. I, Poznań 1956, s. 322-329.

Polonia Maior - fontes

Haisig M., *Sfragistyka Kalisza* (w:) XVIII wieków Kalisza, t. I, Poznań 1960, s. 207-241.

Haisig M., *Studia nad pieczęcią legendy miejskiej*, Wrocław 1953.

Koehler K., *Herb miasta Kościana na pieczęciach wyobrażonych na plombie ochronnej nadanej sukiennikom tego miasta*, nadb. z: *Wiad. Numiz.- Archeol.* 1898.

Korc W., *Herb Zielonej Góry*, *Rocz. Lubuski* 2(1960), s. 293-303.

Kościk E., *Motywy orła piastowskiego w heraldyce miast śląskich (XII - XVI w.)*. *Sobótka. Śląski Kwart. Hist.* 29(1974), s. 157-176.

Kuczyński S. K., *Herb Warszawy*, Warszawa 1977.

Kuczyński S. K., *Nieznana najstarsza pieczęć Inowrocławia*, *Wiad. Numizm.* 10(1968), z. 1, s.19-22.

Kuczyński S. K., *Pieczęcie i herb Płocka oraz województwa płockiego*, Płock 1979. zob. rec: (w:) *Studia Źródłozn.* 28(1983), s. 268-269.

Kuczyński S. K., *Pieczęcie i herb Sierpca*, Sierpc 1981. zob. rec.: (w:) *Studia Źródłozn.* 28(1983), s. 268-269.

Lamparski S., *Pieczęcie herbowe Trzcianki. Informator*, Trzcianaka 1981.

Olejniczak J., *Herb Poznania*, Poznań 1967.

Piwoń, *O herbie Leszna. Katalog wystawy*, Leszno 1980.

Stilcke, *Über Wappen der Stadt Gnesnen*, *Mit. Abb. Aus der Posener Lande* 4(1909), Juniheft 2.

Wittig W., *Pieczęcie miast dawnej Polski*, Kraków 1905.

Zaporowski W., *Herb naszego miasta [Pniewy]*, *Dyliżansem Przez Pniewy* 1987, nr 5, s. 7.

Uwaga: szczegółowe informacje o herbach miejskich zamieszczono w hasłach poświęconych poszczególnym ośrodkom municypalnym; tam również literatura oraz informacje o pieczęciach.